

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

БЛОКНОТЪ

БЛУКАНЬ

Д. В.

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

БЛЮКНОТ БЛУЖАНЬ

ЕПІЗОДИ ЧІЗУСРІТ'

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в «Історії Укр Друку», «Картковому репертуарі» та інших публікаціях Української Книжкової Палати

Укрголовдіт. № 5125. 6/ХІІ 1929.
Зам. № 670. Тир. 10.000.
А₅ 2¹/₂ арш.

Обкладинка худ. М. Бланка

ПЕРШІ СТОРІНКИ БЛЮКНОТУ

Перон Харківського вокзалу, одеські вулиці, супутники у потязі Харків-Одеса, «Лісова пісня» в Держдрамі і номер готелю «Бристоль» — все це лишилося за дверима митниці... І я вже за кордоном. Настрій такий створився — бо звідси вже не можна виходити. З вікна видно озію пароплава, а пароплав це — закордон, хоч він, пароплав, і радянський... Так розширюються географічні межі мого світу.

У перевірочній залі митниці я помітив невеличку групу чоловіків, що й зовнішнім виглядом своїм, і поведінкою, і вантажем ні трішечки не скидалися на інших подорожан. Чекаючи на свою чергу, чоловіки жваво розмовляли поміж собою, сповнюючи похмуру сіру залю митниці гарячим пристрасним духом суперечки. Жінки стояли біля них і мовчки прислухалися до їхніх слів, не наважуючись встряти до розмови. За спідниці матері трималася дітлашня, проїнята майже тим самим настроєм, що й батьки.

Вантаж лежав на столі з блискучих рейок, одшлітованих посуванням безлічі чемоданів, пакунків та валіз. Тут були величезні пакунки з подушками, пуховиками та перинами й ковдрами. В них ще жив запах

людського тіла, запах кохання й зрад, народжень і смертей. Тут були почорнілі плетені кошики з одірваними кришками, перев'язані брудними мотузками, що дома слугували для сушіння білизни; погнуті самовари з дефективними, зеленими крантами... купа ікон зв'язаних шворкою. Верхня ікона лежала горілиць, але нічого не можна було розібрати на ній — так було її засиджено мухами, закіпчено лампадками.

Людей, що чекали своєї черги на перевірку вантажу, нічого не з'єднувало, крім спільного очікування. Тут був різник із Поділля. В нього дружина втекла у «жінвідділ» — так він скаржився своїм супутникам. Старенька єврейка з Прилуки їхала до дочки в Хайфу. Сімнадцятилітній сіоністик їхав учитися до Єрусалимського університету. Троє вірменів з чорними бородами й сивим мохом у вусах їхали не знати куди... Ікони належали їм. Симферопільського грека вислали за межі СРСР. Географічні межі його світу звужувалися.

Власне кажучи, всі ці люди збилися в одну кучу тільки тому, що в них усіх звужувалися географічні межі і не на час, а на віки... Вони не думали повертатися. Але дивно — їх цікавила країна, яку вони покидали, більше, ніж ті, до яких вони поспішали. Навколо цього й вертілася їхня розмова. Вона мала специфічний характер. Слухати було нудно... Тільки сімнадцятилітній сіоністик захоплено розказував спнові подільського різника про Палестину. Голос його фанатично звучав, на лицях грали нервові рум'янци. Я подумав: що буде говорити він після трьох місяців перебування під протекторатом уряду його бри-

танської величності? Мабуть, хотітиме повертатися. Але буде вже пізно.

Крім цієї групки звертали увагу на себе два американських студенти. Я познайомився з ними ще в потязі, дорогою Харків - Одеса. Вони подорожували навколо світу. Один з них, довгий, як Авраам Лінколн, знайомився з паперовою промисловістю СРСР, а другий — магістр філософії — ніяк не міг розуміти, для чого існують Інститути Марксизму, і все розпитував.

— Тільки марксизм і тільки матеріалізм? А свобода совісти й переконань? А коли я ідеаліст, що я мушу робити? Це ж жах!

Подорожніх було зовсім мало. Їхало ще кілька радянських робітників в службових справах. Вони трималися також окремою групою. Більшість з них мали спеціальні завдання, за кордон їхали вперше і всіх їх цікавило одне: а як же воно там?

Власне це питання і є стимулом усякої подорожі, всякої зміни місця, навіть такої, що не викликається категоричною потребою.

Лоренс Стерн так починає свою «Сантиментальну Мандрівку Францією та Італією».

— Французи це краще влаштували, — сказав я.

— А ви були у Франції? — мовив мій співбесідник, швидко звертаючись до мене з виразом найувічливішої перемоги.

— Дивно — подумав я, міркуючи про це з самим собою, — що перехід під вітрилами в двадцять одну милю — тому, що від Дувра до Кале ні трохи не далі — може дати людині таку перевагу.

Для того, щоб можна було з безперечною правдивістю сказати, хто краще це влаштував — французи чи турки, й виникає подоріж, мандрівка. Подоріж — це не просто споглядання, це споглядання порівняльне. Тільки з порівнянь виносяться користь у вигляді практичних знань, цінностей.

Отже, пароплав чекає нас... І на мою радість не вітрильник, яким Лоренсу Стерну доводилося подорожувати до Франції, а таки справжній пароплав. Ім'я йому — Ільч.

Пароплав — як незнайомий будинок. Не знаєш, як одчиняються двері, що за тими дверима. Над тобою, під тобою — живуть. І сам будинок живий. Чути приглушене дихання. Живеш на живому...

Оббіг палубу кілька разів, збігав до другої, до третьої кляси, на кубрик до радіорубки. Спинився над облавком і дивився, як погасало море, як темніла вода... як нараз вона стала непрониклим, мармурово-чорним монолітом. Тоді на поверхні чорного блискучого моноліту засковзалися білі, червоні, зелені вогні... Пароплав здригнувся від несподіваного реву. Берег, освітлений люксами, заколивався, віддаючись. На березі люди вимахували кашкетами й хусточками...

Крики людей, що розстаються навіки.

Погляди людей, що дивляться востаннє.

Руки в повітрі.

Руки простягнені в море, в далину за тим, хто відпливає...

Мені ніколи не забути прощальних поглядів і слів, прощальних потисків дружніх рук, коли відчуваєш,

що рука, тиснучи твою руку, безперечно дружня, коли обличчя прощальників міняться, гублять свій натуральний колір і раптом стають бліді, чужі й далекі... і вже не бачить кожний перед собою свого друга, бо тут, на березі, ніж розстані перетинає вузол дружби.

Навіки.

Руки простягнені в море.

За мною не лишилося простягнених рук. Я їхав не назавжди. Термін моєї мандрівки строго обмежено кількістю валюти, що лежала в моїй кишені. Я мав повертатися дуже швидко і був глибоко переконаний, що повернуся ще раніше, ніж витрачу останнього долара. Це переконання прийшло саме тоді, коли я спостерігав прощання людей, що розлучаються навіки. І розпач тимчасового розставання — мого розставання з моєю країною, близькими мені людьми, звичками, побутом, мовою — розпач як майже фізіологічна категорія. Я швидко пішов до своєї каюти. Там я лежав, аж доки пароплав вийшов у широке море. Тоді я тільки піднявся на палубу.

Вночі, коли погашено майже всі вогні і лише поодинокі лампіони горять на пароплаві, яка велика насолода проходити палубою, поринати в темні провулки між надбудовою кают-компанії та радіорубки, зазирнути в Червоний куток, де матроси бринькають на мандоліні, читають газети й гуляють у шахи... а бо просто стояти біля обавка, схилившись на перенчата, й дивитись в невидиму непроникло-чорну глибінь. Чути, як плюскають хвилі, вгадуєш, як за

кормою від гвинта лишається слід — вода шумовинням. В кают-компанії приглушений сміх. На пароплаві розмовляють майже пошепки.

Є велика урочистість у цьому мовчазному безбережжі, спокійному й тихому. В небі безліч зір. Дивлячись на них, я згадую моє кохання й починаю розуміти, чому на пароплаві вночі розмовляють пошепки...

Скільки думок блискучих, як вибагливо вигнуті спини дельфінів й так само швидких і легких, збуджує це урочисте безбережжя. Скільки ніжних і тихих слів можна сказати своєму другові, стоячи біля перенчат і дивлячись у безодню глибин...

Я мовчу, бо боюся порушити урочисту мовчанку моря. Море — це таємниця. Кажуть, що пароплав, коли потопає, не завжди доходить до дна. Лишається висіти у воді між дном і поверхнею... На віки вічні.

В очі летять бризки хвиль — хвилі плюскотіли, розбиваючи своє пластичне тіло об твердінь пароплава. Таємнича морська ніч заколисувала пароплав. Десь здалеку блимав зрадливим вогником маяк Констанци. Дороги історії заростають буйним зіллям будівничої революції... Як невимоложно швидко плине час, як невимоложно спокійно жорна історії перемелюють стигле збіжжя людства... Цим шляхом панцерник «Потьомкін» ішов на Констанцу шукати порятунку. Панцерник м'ятежних повстанців, сміливих бомбардирів революцій! А потім — чорної пам'яті військо білого барона до інших берегів накреслило швидкоплинну путь... На морі немає слідів.

Перші вражіння нагадують розрізнені аркушки старого бльок - ноту. Бльок - нот давно уже відбув свою службу, палятурки йому погнулися і розтріпалися, сторінки повипадали, а ті що, лишилися — не можна пізнати їх... Нервові ізотерми вражінь і настроїв, креслені недовговічним олівцем, поблякли й часом тільки окремі слова можна розібрати. Тоді по окремих словах намагаєшся відтворити картину своїх відчужень... Тоді виходить стандартна, як гальоша, літературщина або нервова розповідь, навіть сповідь, коли хочете, про вартість обіду на пароплаві, про голубі очі вашої сусідки за табль-д'отом, про дельфівів і про в каюті читаного Анатолія Франса.

В дорогу я взяв Стерна й Гайне. Були ще книжки, але до них я не звертався ні разу після того, як їх прочитав. Стерн і Гайн розмовляли зо мною і я примушував їх розмовляти між собою так мило й гаряче, як тільки можуть говорити між собою дві геніяльні натури, до того ж давно померлі... Їхні пристрасті киплять у вутлому казані книжкових аркушів, цілющий бульйон їхніх думок давно готовий і має прекрасну, небагатьом створінням літературної кухні властиву прикмету — ніколи не буги теплим чи, боже збав, холодним...

В бльок - ноті моєї пам'яті я знайшов сторінку, присвячену прилуцькій євреїці. Ні різник, ні хлопчик-сіоніст мене не цікавили. Це, так би мовити, ідейні емігранти. Втікачі від реальних та фігуральних фінінспекторів. Баба з воза — кобилі легше, — для них тільки ніби створено це прислів'я.

З прилуцькою бабусяю у мене була розмова. Вона сиділа на палубному осліничку, зобгавши в мале-

сеньку грудочку, зворушлива, як хвора кицька, вгорталася в старовинну шаль і ховала під ослінчик ноги в латаних - перелатаних містечкових черевиках. Скнаре світло невеличкого лямпіона ледве досягало сюди... Я майже не помітив рис її обличчя, але чомусь думав про те, що вона нагадує мені мою матір. Може це тому, що всі старі єврейки однаково запинаються чорними шовковими хустками й однаково кивають головами при розмові. Їхні старовинні шалі дхнуть нафталіном і ще особливим запахом непровітрюваних скринь, що зберігають непотріб, старі свічники, поїденні міллю вінчальні вбрання — молодість.

— Мені й не хотілося їхати,— сказала бабуся,— чоловік мій, хай має світле раювання, помер... Їду до дочки, вона у колонії під Хайфою... Скоро двадцять років, як не бачилися. Мої онуки уже заміж повиходили!

— Бабуню,— сказав я,— а чом ви не хотіли їхати?

— Могили...— зідхнула вона, і я не мав сміливости далі розпитувати.

Я не мав більше сміливости розпитувати цю стару єврейку з Прилуки. Я знаю, що в Пирятині, а може в Яготині чи в Гребінці в неї вбито сина, може більшовика, що вона устає раненько, йде до комоду й дивиться на пожовклу фотографічну картку, втирає сльози. Могили зв'язують її з країною, що доводиться покидати...

День на морі.

Вечір.

Всупереч законам Коперника сонце сідало, як курка на сідало, за хмару на обрії. Хмара була як

велика чорна рука. Велика чорна рука намагалася ухопити гарячий соняшний диск, та він опалював пальці, кипуча кров падала з пальців чорної руки колосальними краплями у море.

Вночі ми ввійшли в Босфор. Приїздив санітарний лікар. Для нього усіх пасажирів зібрали на палубі, однак він нікого не оглядав, пішов кудись з капітаном і за кілька часу його монументальна постать сходила вниз по трапу до моторового човна. Човен зачаквав і подався до берега.

Трохи перегода приїхала поліція. Я довго не міг розгадати, кого нагадував мені старший поліцай, і зрештою за якоюсь невідомою асоціацією мені вдалося встановити, що не інакше як з нього ВУФКУ знімає жандарських полковників у своїх історичних фільмах. Тип інтернаціональний.

Майже цілу ніч поліція перевіряла наші документи в кают-компанії. Я спокійно спав у себе в каюті й, коли ранком вийшов на палубу, передо мною розгорнулася пишна панорама Стамбулу. Сонце було десь на обрії, а може й за обрієм—я не бачив сонця. Туманим молоком облите місто. Будинки пнуться вгору, ніби намагаючись перевершити один одного, височезні й непомірно вузькі коробки для житла... Стовпище пароплавів у гавані. Метушня човників поміж ними. Крик човнярів і вантажників.

До мене підійшла бабуся з Прилуки.

— Ви будете повертатися...— з якимсь жалем дивлячись на мене, промовила вона.

— Так, повертатимусь...

— То може ви будете колись в Прилуці...

— Ну й що, бабуню?

— Нічого,— схлипнула вона — До чого це я кажу вам? Ви може ніколи там і не будете, та хоч і були б, то не виконали б мого прохання...

— Але що? Що? Кажіть, бабуню...

— То сходіть на кладовище й скажіть моїм могилам, що хай мені простять, що я їх покинула... Але мені їсти нічого було, а в дочки може якось дожива-тиму...

Мене не ваблять могили. Я не виконаю її прохання.

На палубі зібралися вже майже всі подорожани. Був тут і хлопчик-сіоніст і подільський різник із сином. Маленький Марат їв яблуко з бубликом й широкими очима дивився на дивне місто, на пароплави в рожевому молоді туману, на мінарети мечетів і питався у батька:

— Оце уже Палестіна?

Всі процедури скінчено.

До пароплава причалив катер з папірцем радянського консульства, і за кілька хвилин я мчав турецькими водами до берега турецької землі...

СТО КІЛОМЕТРІВ НА ГОДИНУ

Одеса. 25. РАТАУ. Уповноважений Нафтосиндикату в Туреччині, що прибув до Одеси, сповістив, що протягом останнього року Нафтосиндикат продав у Туреччині 50% потреби турецького ринку газу й 43% бензини. Нафтосиндикат посідає перше місце по збуту нафти в Туреччині.

Зупинялися гамали й набожні імами, й матроси, й школярі та школярки коледжів, на ледве помітну долю затримували ходу аскери ¹⁾, блискучі франти показували стеками в глиб двору... На протилежному боці вулиці коло дверей крамниць збиралися натовпи, всі дивилися... куди?

Всі дивилися у двір радянського консульства в Стамбулі.

Було на що дивитися.

Високо в небо вп'явся тонкий флягшток і освітлюваний електрикою червоний прапор тремтів під ледве

¹⁾ Гамали — носії; імами — мусульманські попи; аскери — саодати.

чутним вітром. Вогні ілюмінацій кидалися в очі барвистим гроном... Веселкові водограї світилися прозорими бризками.

Ми сиділи у приміщенні консульства й дивилися на Золотий Ріг. На Золотому Розі у метушні шеркетів і моторових човнів спокійним влетнем стояв радянський пароплав «Ільіч» і на високій щоглі його, освітлюючи уквітчані прапирцями реї, горіла п'ятикутня зоря...

Світи, світи, моя зоря,
Ярка, багряна —
На землі ріки і моря,
На океані...

В колонній залі консульства зібралася радянська колонія, була доповідь, вистава й по закінченні товариші довго не розходились, співали, танцювали, так само як в цей вечір танцювала й співала молодь по всіх клябах не такого вже й далекого СРСР...

Уповноважений Нафтосиндикату в Туреччині т. Бурнгольд пихкав коротенькою люечкою, запивав дим міцним чаєм з цитриною й розказував мені про нашу торгівлю в Туреччині...

Його повне обличчя, як і завжди, сяяло широкою усмішкою, його костюм, як і завжди, був ідеально випрасований, краватка вив'язана як у справжнього джентльмена...

Про себе я можу сказати, що неухважно слухав тов. Бурнгольда... На мене завжди сум нагонять цифри і параграфи, навіть коли їх викладають усміхаючись... Ну, що тут такого? Ну, задоволено п'ятьдесят відсотків потреб ринку! Прекрасно... Ну, ми

стоїмо на першому місці торгівлі нафтою... Чудово! Але що з того?

Чай надто гарячий. Я поклав надто багато цитрини... Взагалі душно. На терасі краще — з тераси видно Босфор і Золотий Ріг... Десь туманіють Принцові Острови. Хіба ж таки можна поетові в таку ніч сидіти в душній залі, слухати про товарообіг Нафто-сіндикату, найпрозаїчнішого з найпрозаїчніших синдикатів світу, і запивати розмову звичайним чаєм?.. Це понад усі мої сили!

І я йду на терасу.

Другого дня ми взяли авто й поїхали на Буюк Дерє. Нас було троє... Бетта — прекрасний товариш, з яким я познайомився ще на пароплаві, їдучи з Одеси — сидів коло нашої спільної знайомої Тетяни Костянтинівни, молодої художниці, що не дурно має славу «душі» стамбульської радянської колонії. Тетяна Костянтинівна щохвилино поправляла свій чорненький капелюшок і щось розказувала нам про місцевість, якою ми проїжджали... Але вітер не давав говорити й слухати, забиваючи рота пружкими жменями повітря, відносячи далеко слова...

Власне ми їхали не на Буюк Дерє. Ми їхали сухопуттям на Ейюб через Європейські Солодкі Води... Ми хутко промчали єдино широкі в Стамбулі вулиці кварталу Шішли, кварталу, де мешкає велика вірменська буржуазія, квартали високих палаців з мармуровими баранцями перед нішами входів, квартали будинків з заґратованими вікнами... Авто виніс нас на рівну дорогу за місто. Шофер був не з поганих,

він газував машину, і ми переганяли раз за разом фордів і ройсів і гамількарів, лишали їх далеко за собою... На мене швидка їзда в авто особливо впливає. Я не знаю насолоди глибшої й більшої. Скажений вітер забиває рота, рве капелюша з голови, ви примушені його зняти й тримати коло грудей... Тоді розсерджений вітер починає рвати вам волосся, лізти за комір, за пазуху, а ви, ледве перехоплюючи подих, ніби в перукарні, коли, збризкавши одеколоном, вам коливають над обличчям білою серветкою, мружитесь і кривитесь водночас... Ви мружитесь і, в знеможі падаючи на подушку авто, вигукуєте: Прекрасно! Чудово! Харррашо! — та ви не чуєте власного вигуку, бо вітер односить його з колосальною швидкістю... Тоді ви дивитесь вперед на шлях, і вам здається, що шлях стає перед вами руба, стрімкою сірою стіною... Ось — ось! Тихше... машина зараз вдариться в стіну й розіб'ється на дрібнісінькі кавалочки, і від вас саміх лишиться тільки кривавий лантух потрощених кісток... Але цього не трапилось і за черговим зворотом дорога знову рівно лягає під колеса й мимо вас летять дерева і кущі, і гарби селян, і маріонетки пішоходів (тобто тих, що йдуть пішки)...

Ми не дісталися до Ейюбу, до чарівного куточка земної кулі, що назву свою має від ім'я хорунжого пророка, вбитого, як каже легенда, року 672 підчас першої облоги тодішнього Костянтинополя магометанами... Над його могилою побудовано мечет. Колись кожного султана, що вступав на престол, в цьому мечеті обпоясували шаблею Османа... Нам

хотілося подивитися на знамените кладовище на горі, але місток через якусь канаву був у стані перманентного ремонту, і ми повернули назад. Ми знову проїхали Долину Прісних Вод — Кіахат-Хане, але ми їхали не в п'ятницю й тому не бачили жадної туркені з тих, що так люблять відпочивати святом у цьому поетичному, мрійливому, закутку...

— На Буюк Дерє! — якось водночас вирішили ми, і шофер помчав ще хутчіше. Ми знову наблизились до самого міста, але ми обминули його й надзвичайно рівною дорогою, заасфальтованою та обсадженою двома рядами дерев, подалися в напрямку Буюк Дерє... Дерев губили жовтогаряче, багряне, зеленомертве, червоне листя... Білі стовбури їх кидалися в розгон від руху нашої машини, кольори обабіч зливалися в барвисту пляму — кольори півмертвої субтропічної осени, холодного синього неба — молодого й свіжого, як яблуко...

Я глянув на показчик швидкості.

— 70 кілометрів! — крикнула стрілка.

Бетта ховав рот од вітру. Тетяна Костянтинівна сміялася, як рада мала дитина...

— 80!

— 82!

— 85!

Різко загула шкляна ряма перед шофером. Безперестанно вигукувала сирена. Ми ніби плинули в повітрі, ще трішечки — і ми здолаємо силу опору землі й знімемося в повітря...

— 90!

— 91!

— 98 !

— 100 !

В Бетти з очей падають сльози. Мене захищають окуляри, хоч я й побоююсь, що вони не витримають напору вітру й розлетяться шкляним порохом...

Поворот! Круча! Смерть!

Шофер затишує хід, і ми спокійно спускаємося спіралевидою стежкою під гору.

Тетяна Костянтинівна легко вискакує з машини й веде нас у двір консульської вілли... Головні ворота на березі Босфору. Дача при самому виході Босфору в Чорне море. Уряд «білого царя» побудував собі місце відпочинку коло таємної мрії своєї. Тепер ми блукаємо алеями чудового парку, між кипарисів і піній, п'ємо воду з прозорих струмків, захованих у земляних нішах, збираємо каштани й тут же, як діти, їмо їх... З кедрів падають шишки, тверді й пахучі.

Наші ноги по коліна грузнуть у глиці, у пожовклому листі каштанів. Ми стоїмо над Босфором, і Тетяна Костянтинівна, молода художниця й прекрасна товаришка, показуючи на протилежний бік, каже:

— Бачите... Аж он-он! Нафтосховища Стандарт Ойль Компані!

— Де? Де? — скрикнули ми з Беттою.

Дійсно на протилежному березі трохи навкоси туманіє щось грандіозне...

— Отож вони повні, мабуть... — наївно шепоче Бетта.

— А ондечки наші радянські... — показує Тетяна Костянтинівна.

— Де? Де? — вигукуємо ми. . .

— Та он. . .

Скільки я не напружував свій зір, я ніяк не міг побачити радянських нафтосховищ. Да проститься мені. . . Мабуть, вони нічого не становили в порівнянні зі сховищами Стандард Ойл Компані.

Ми повертали додому іншим шляхом. Босфор, спокійний і холодний, лежав край дороги. Повні в щерть мододістю і снагою, ми мовчали й думали. . . Хто зна, про що думав кожний з нас? Про інших не знаю, про себе — забулося. . .

На якомусь майдані наша машина тихо стала в довгу чергу інших машин різних мастей і марок.

— Чого?

— Вийшов бензин. . .

Повільно черга зменшувалась і нарешті наша машина опинилася коло червоної колонки з написом «Нафтасиндикат СРСР». Збоку стояла ще одна колонка жовтого кольору. Коло неї не було жадної машини.

Я здвигнув плечима.

— Дозвольте у вас запитати, чому це ми стояли в черзі, коли он стоїть ще одна абсолютно вільна колонка?

І мав відповідь:

— То колонка Стандард Ойл Компані. . .

Он як! Стандард Ойл Компані. . . Значить, не радянська?! З цього приводу можна чекати ще більше. . .

І наочно тоді передо мною стали цифри і параграфи з розмови товариша Бурнгольца вчора увечері в

радянському консульстві, у великій залі, де царські посли давали балі й рапти, де брязчали остроги і довгі шаблі на коліщатках котилися по паркету підлоги...

При чому ж тут Босфор, Золотий Ріг і Принцєві Острови, при чому тут романтичний арсенал нікчемної поезії, коли біля автоматичної колонки радянського нафтосиндикату стоять черги, а в колосальних сховищах Стандард Ойл Компані скупіють неспродані нафта й бензина? Хіба не в цьому поезія, хіба треба поезії піднесенішої і прекраснішої — й чи може вона бути? — ніж короткі, лаконічні рядки телеграфного оповіщення з газети?

— Пробачте, товаришу Бурнгольце! Я не уважно слухав вас...

НОСТАЛЬГІЯ

Аборигени сказали мені:

— Обідати ви будете у Полякова... Це не далеко. Не дорого й пристойно.

Я не мав рації не довіряти аборигенам. Регулярно з того дня я обідав у Полякова. До ресторану з вівською чотирма мовами: грецькою, турецькою, французькою і руською — було дійсно не далеко. Треба було вийти з консульства, завернути в перший провулок ліворуч, і простора ніша парадного входу приймала вас у теплі, запашні обійми. Поляков - Ефенді, потираючи пухкі волохаті руки (волосся в нього росло, здається, і на долонях також), запрошує до столу.

— Сьогодні чудовий обід... Бульйон? Борщ руський? Біфштекс? Ну, тоді курочку!

Й коли б ви навіть не хотіли — ви берете курочку...

— Фьодор Степанович,— звертається Поляков - Ефенді до повновидого рожевого офіціанта, перевантаженого тарілками й карафками на чорній лакованій таці,— їм курочку...

Фьодор Степанович ставляє тацю на стіл і біжить до дверцяток у кухню.

— Одну курку по - віденському! — кричить він, прикладаючи руку до рота, як рупор. Не розумію, для чого треба так голосно кричати? З'являється підозріння, що за дверцятками в кухні усі глухі або ж кухня в Галаті й Фьодор Степанович кричить в тунель, що сполучає Галату з Перою.

Одначе їжу приносять досить швидко, свіжу й смачну. Навіть наш батьківщинний, якщо граMATика дозволить, «нарзан» можна дістати за невисоку ціну.

— Ви надовго приїхали? — запитує Поляков-Ефенді.

— Як би вам сказати... — старанно пережовую я курку.

— Тимчасово? — догадується він, а я не маю намірів його розчарувати. Поляков-Ефенді зідхає.

В Олександрівському він був чималим «гвіром»¹⁾. Його поважало усе місто. Та що там місто — вся округа знала його як свої п'ять пальців... Але ж — життя. В житті не знаєш, де загубиш, де знайдеш. Прийшла революція. Хай живе революція! Він не був проти. Боже збав! Він завжди був революціонером. Хіба єврей може бути за царя? Він завжди проти. Установчі Збори — інша річ... А більшовики — то третя річ. Ви розумієте — «хто був ніщо, той став усе» і навпаки... І Поляков-Ефенді, ставши «нічим», почав думати, чим би його зайнятися вигідним і спокійним. Це по-нашому «релігія — опіум для народу». Він висловився інакше.

— Ви мене розумієте? Я не думаю, щоб ви були стільки... нерозважний. Коли в людини болять живіт, що їй дають в аптеці? Опіум!

¹⁾ Багачем.

— Опій, — зауважив я.

— Опій, опіум — все одно. У людей тепер не живіт болять, не при обіді кажучи, а душа... Дайте людям трішечки опіуму — релігії, щоб в них не болів живіт — душа!

Поляков-Ефенді вирішив стати равіном. Його напевне обрали б, бо повагою він користався й на лікуванні душ знався також. Але знову більшовики... На цей раз їх прогнали білі. Його старша дочка втекла з офіцером. Громада не обрала на равіна людину з заплямованою репутацією, і Поляков-Ефенді емігрував до Туреччини з Феодосії на грецькій шаланді. Тепер він власник ресторану й його дочка сидить за касою, а зять — той самий офіцер, з яким вона тікала — Фьодор Степанович подає відвідувачам ресторану борщ á la russe і котлети по-київському...

Мою увагу притягує другий офіціант — на вигляд молодший і сумний. Сум, а може безсонні ночі поклали сліди на його голені щоким й на трохи припухлу від голярки майже дитячу верхню губу. Його чорне непокірне волосся, старанно зализане бриоліном чи іншою якоюсь спецією, було поділене рівним шнурком проділу. Мені здається, що цей проділ коштує йому чимало зусиль. Я намагаюся сісти так, щоб подавав мені він, і нарешті ми знайомимось.

Пообідавши, я дістав з сусіднього столика «Возрожденія», витяг цигарки й почав обмацувати руками кишені, шукаючи сірників... В мене напевне були сірники, але вони завжди тікають від мене саме в

той час, коли їх треба... Я поглядом обвів залю, шукаючи когось, хто палив би, і зупинився на молодшому офіціанті. Він стояв у кутку залі, перекинувши через руку серветку, в позі дуже втомленої людини — людини, що радіє з кожної хвилинки відпочинку... Мить — і його вже не можна було впізнати. Зігнувшись уклінно, він поспішає до мене, на ходу витягуючи з кишені пуделко сірників, і не встиг я опам'ятатися, як запалений сірник опинився коло моєї сигарети. Я припалив, хоч признатись мені стало трохи не по собі.

— Дякую... — промовив я. — Широ дякую... — і розкрив перед ним цигарошницю.

Альоша недовірко подивився на мене, озирнувся швиденько навколо й узяв сигарету.

Другого дня він обслуговував мій столик. Ми вже розмовляли з ним, як давні знайомі, і він розповів мені невеличку історію, з якої я довідався, що сам він з Ростова, з «пристойної» родини, закінчив гімназію і в армії барона Вранґеля був підпоручником.

— Ви не можете собі уявити, як нам важко тут... Ой, як важко! Фьодорові Степановичу не так, він хоч і офіціант, але він хазяйський зять, а я не маю дня відпочити... Цілий рік як заведена машинка!..

— І скільки годин ви на день працюєте?

Альоша подивився на мене здивовано.

— Скільки прийдеться, в нас ресторан зачинається тільки тоді, коли останній гість вийде з залі... А це буває часом дуже пізно... Тут людям нічого робити, тільки по ресторанах шляються...

В його голосі була майже зненависть.

— А в нас офіціанти об'єднані профспілкою, восьмигодинний робочий день,— сказав я,— день відпочинку і відпуск за рахунок адміністрації...

— Не може бути?— вигукнув Альоша.— Які щасливі... Ми ж не маємо навіть години, щоб піти до сінема подивитися картину, почитати книжку... Я ніколи не думав, що це так важко— бути офіціантом...

Його покликали до сусіднього столика. Нашу розмову ми закінчили коло дверей. Він неодмінно хотів подати мені пальто.

— Це ще нічого, тепер я майже щасливий— я не голодую... Жахна річ— голод, вам не доводилось? Ми попродали гвинтівки й нагани й уніформу, аби не померти з голоду... Я розкажу вам, якщо час буде. Мене ніхто не хотів приймати на роботу— в мене були розкішні вуса...

Я зацікавився.

— Вуса?

— Так, вуса. Прийдеш до ресторану— не приймають, офіціант мусить бути голений. А вуса в мене, одна тільки згадка... Нарешті, Поляков прийняв, він тут новий був, не знав порядків... Потім гості стали жалітися: що це?— кажуть,— у вас не можна розібрати, де порядна людина, а де лакей... Довелось зрізати трохи. Знов незадоволені. Ще зрізав, лишилися англійські, знаєте, як соплі під носом— і самому неприємно й знов таки жаден англієць не хоче, щоб я йому подавав... Довелось знищити. Тепер тільки згадую. Навіть картки фотографічної не лишилося...

Вперше в житті я дав людині «на чай». Мені було соромно й незручно і я дав йому, мабуть, більше, ніж в таких випадках треба давати, він розтопився в подяці, струсив щіткою невидимі порошинки з мого пальта, і я пішов до консульства...

Grand rue de Pegá, як ріка, несла човни людських тіл. Думалося про першу в світі Республіку Праці й про її ворогів.

Бідний Альоша! З нього таки виробився справжній лакей, офіціант, якому не дозволено навіть мати вусів, щоб не ображати вусатих відвідувачів. Він уже з заздрістю слухає про профспілку в країні, з якої його вимели, як вимітають сміття з хати, він вже майже трудівник... Він вже починає усвідомлювати ганебність тих, хто тільки ходить по ресторанах, але він і заздрить їм. Він і сам хотів би бути на їхньому місці — тільки навряд чи це йому вдасться. Він зостанеться офіціантом, усе життя збиратиме «чай» і все це, зціпивши зуби, все це згадуючи блискуче минуле. Його діти, можливо, забудуть батькове походження. В них буде мати туркенья, і, працюючи офіціантами, вони ненавидітимуть пихатих чужоземців і своїх же хазяїнів клясово зненавистю як визискувачів. Альоша — просто хотів на «чай». Це не так важко — дати двадцять копійок колишньому своєму ворогові, можна навіть карбованця дати за нагоду пересвідчитися в тому, як звироднюється російська еміграція, як вона починає клясово розшаровуватись: бо Альоша серед емігрантів на становищі трудящого, Поляков-Ефенді та Фьодор Степанович — комендант потягу генерала барона Врангеля — на становищі буржуазії... А про

батьківщину, про Росію — важко згадувати. Це ж так давно і так далеко, мов вигнання з раю... Жити! — більше нічого... Немає надії на поворот. Від того — біль. Від того, викрикуючи в дверцята кухні: «Одну курку по-віденському», Фьодор Степанович до болю стискає кулаки й скрегоче зубами. Ніколи вже не командувати парадом і не бути комендантом потягу претендента на диктатуру.

Перед самим від'їздом своїм з Туреччини я зустрів Альошу на Цера. Ми привіталися.

— Йду до Sine - Opera, сьогодні «Nostalgie», з життя еміграції. Може й ви підете?

— Ні, мені треба збиратися, я вже додому їду...

— Додому? Туди? — схопив мене за руку Альоша.

Я мовчав.

— Ви мене простіть... «Nostalgie»... В мене в Ростові жінка, вийшла вдруге заміж, і діти, — в мене двойко маляток, від'їздив — старшому було чотири роки, — і діти в піонерах... Скажіть, що це таке піонери?

Цера, як ріка, несла човни людських тіл...

ЛОЛА

Ми пірнули в темний провулок з круглою світляною вивіскою на розі, проминули групу молодиків, що скупчилася коло миршавої вуличної повії, знову кудись звернули — чи може й не звертали — не пам'ятаю, — і перед нашими очима стали двері білогвардійського ресторану «Роз Нуар». З-за дверей плинув Чайковський, вібрувала віольончеля і обли́ я портъє випромінювало меланхолією. Він, не втрачаючи свого меланхолійного вигляду, зняв з нас макінтоші, підхопив капелюші й широко розкрив двері до залі...

Як ми попали сюди?

Це дуже проста й нескладна історія.

Другого дня пароплав мусів забрати нас — ми їхали до СРСР: я до Харкова, мій друг — до Москви. Нам нічого було робити вже в Туреччині. Навіть чемодани запаковано. Лишалось тільки сісти в таксі й їхати до порту. Ми вирішили останній наш вечір присвятити установам розваги... Не те, щоб нам було сумно й ми хотіли розважитись. Ні, нам було дуже весело й легко й приємно залишати Туреччину, бо нас чекала наша батьківщина — СРСР. Ми хотіли подивитися, як розважаються тут ті, кому з тих чи інших причин

буває сумно... А для мене певний інтерес, і чи не найбільший, мають ті, кому випало розважати сумних і незадоволених з життя чиновників, крамарів і офіцерів, російських емігрантів і т. д.

Спочатку ми забрели до «Фантазіуму». Троє жінок сиділо в порожній залі й перегукувалось з музикантами на естраді. В їхніх півголосних вигуках часто траплялися щонайщиріші російські вислови... Ми сіли в куточок, попросили кави й, не допивши її, вийшли. Метр д'отель прошепотів нам, проводжаючи до дверей:

— Вчора в нас був бал, і всі жінки перевтомилися, це випадкова публіка, вони дійсно непристойно поведуться... Заходьте завтра...

Ми не тому вийшли з «Фантазіуму», що жінки там непристойно поводитися, не тому, що там не було крім нас відвідувачів, а тому, що... Ну, чому? Я не можу дати вам відповіді, та й не тільки вам, але й собі також... Мені здавалося в той вечір усе в тому «Фантазіумі» навмисним: стелі низькі й до того ще знижені ситцевим пологом, що між ним і стелею горіли матові ліхтарі, освітлюючи скупо плямами жовтавого кольору залу. Стіни розмальовані фантастичними китайсько-руськими візерунками, лампи на кожному столику з абажуром іншого кольору. Вони всі горіли в порожній залі, і червоні, сині, жовті, блакитні, фіолетові й інші плями абажурів драгували око... Потім того китайські мініатюрні парасольки. Я не пам'ятаю, де вони лежали, але в усякому разі — вони глибоко впали мені в пам'ять. Цей «Фантазіум» спеціально, мабуть, розраховано було на людей з слабкими нервами або, навпаки, на людей з міцними

нервами, яких не може нічого вразити: ні русько-китайське малярство на стінах, ні ситцева стеля з захованими за нею лампами, ні різнокольорові абажури, ні матюшня трьох жінок, матюшня навмисна — ось вам руська жінчина!

Мій друг поспішав, енергійно розмахував руками, мотав головою добродушного орангутана й плювався.

— Леонід! — голосно шепотів він мені. — Яка низість... Вони не мають жадного чуття, вони загубили все, що може загубити людина... Для чого ці матюки? Для чужоземців? Ось вам руський дух!

— Ну, заспокойся, Бетта, — вони нічого спільного не мають з Росією... Вони нічого спільного не мали а нею й раніше. Заспокойся...

Бетта не хотів заспокоїтись. Три роки тому його били білогвардійці в ресторані за те, що він більшовик... Били його в «Петрограді». Він не захотів йти знову до «Петрограду», і ми пішли до «Роз Нуар».

Блідий офіціант з обличчям зневаженого принця, з очима фаворита імператриці і горбинкою лейб-гвардії офіцера на орлиному носі, зігнув перед нашим столиком затянуту в блискучий фрак спину. Нам совісно стало за свої піджаки й ве першої свіжості комірці. Призирство світилося в очах зневаженого принця.

Ми замовили лімонад з неймовірно гучною назвою і почали розглядати залю. Різнокольорові світляні кулі на тонких дротинках, гармонійно розташовані, звисали з стелі. Стіни, розписані картинами ресторанного життя, створювали ілюзію продовження залі.

За трьома шерегами столиків сиділи поодинокі гості. Оркестра в кутку під орудою бравого угорця продовжувала мадьяризувати Чайковського. В чималій ніші за оркестрою на високих табуретках коло не менш високої стойки сиділо кілька мужчин і пили сода-віскі... Над вішею висівся балькон. На його бар'єрі красувався портрет Газі, у фракці, у твердому комірцеві, твердобородий, гостроокий. За бар'єром, знов таки за столиками, сиділи компанії вже навеселі... Оце й усе.

Оркестру замінив джаз-банд. Меланхолійні обличчя стрепенулися. Руки жінок машинально поправили декольте. Кілька мужчин підвелося й уклінно запросило дам до танцю. На бальконі підпилі жінки підспівували джаз-бандові. Пари зачовгали між столиками...

Ми сиділи мовчки. Нас цікавила кожна дрібниця. Обличчя угорця-диригента, офіціант з обличчям принця, товстий турок, жінка за сусіднім столиком (вона тоскно поглядала на нас), дівчина з тацею шоколаду, дансер в лакованих черевиках і білих рукавичках...

— Леонід,— промовив Бетта. — Глянь праворуч, другий столик від оркестри...

Я озирнувся.

За столиком, що на нього радив мені звернути увагу Бетта, сиділа гімназистка восьмої класи N-ської імператорської гімназії... Коричнява довга сукенька, гімназіальна уніформа, білі вузьенькі манжетки, білий комірцеві — гімназистка на вечірці в подруг. Простенький світлошоколадного кольору капелюшок з найвним сутажевим метеликом доповнював її одяг.

В мені прокинувся інстинкт «ловця чоловіків».

— Бетта,— сказав я,— ми мусимо з нею поговорити... Запроси її до нашого столика.

Бетта відмовився.

— Я не знаю, як це робиться...— відповів він.— Запрошуй сам...

— Я також не знаю...

Ми довго й гаряче сперечалися, кому належить запрошувати до нашого столу гімназистку восьмої класи. І коли вже було остаточно вирішено, що запрошуватиме Бетта — вона зникла...

Ми обнишпорили очима всі закапелки залі — її не було...

Між столиками продовжували човгати пари, джаз-банд витарабанював «Валенсію», жінки на балконі підспівували, звісивши голову й руки через балюстраду...

... Вона підійшла до нашого столика й, стримано подаючи руку, запитала по-руському з виразним не то німецьким, не то французьким акцентом:

— Ви росіяни?

— Так... А ви звідки знаєте? Це Бетта.

— Мені той сказав... кельнер...

Стало нараз нецікаво. Поперше, для мене весь сенс знайомства був у тому, що вона росіянка — її вимова враз розвіяла моє переконання. Подруге — кельнер, на чай і т. д. Не хороше...

Бетта спокійно розмотував клубочок розмови.

— Як її звати? Лола. О, ні, вона не росіянка... Її батько був француз, мати — еспанка, виховувалась вона в Женевському коледжі до чотирнадцяти років...

— А потім?

Лола понурила очі. Я помітив на віях крихотки застиглої фарби...

Офіціант подав вино, хоч ми його й не просили, але це було до речі. Бетта налив у високі тонкі чарки й чокнувся з Лола.

— А далі?

— Далі... З'явився він... Та хіба це вам так цікаво? Ах, ці росіяни! Вони завжди розпитують, з ними ніколи не можна бути по-простому, все в них з вивертом... Чого ти не п'єш?

Лола зверталася до мене.

— Це не обов'язково пити...

— Вино? Обов'язково! Ти палиш?... Дай цигарку...

Я знову мовчав. Бетта, запалюючи сірника, сказав їй:

— Мій друг думав, що ти росіянка...

Вона ледве помітно здригнулася й швидко кинула на мене оком.

— Як тебе звати? — ковтнула вона вина з шклянки.

— Григор... — подумавши хвилинку, відповів я. І здивувався: чому не назвав справжнього імені? Та все одно. Ім'я — це умовний папірець, його можна пожмакати й кинути в урну для сміття... — Чи то пак — Георгій...

Знову вібрувала віольончеля і угорець-диригент ходив між столиками зі скрипкою коло підборіддя, приємно всміхався...

— Валенсію! — крикнула жінка з вогнено-рижим волоссям, перегнувшись через поренчата балькону. — Валенсію... Доволі тоскних!

Офіціанти мотнулися на крик. Угорець одставив скрипку од підборіддя й, повернувшись до балькону, щось незрозуміле крикнув. Жінка зойкнула і зникла. За мить вона вже була внизу у залі, стояла перед угорцем і щось кричала йому в обличчя.

— Ах! — угорець схопився за щоку. На ній горів свіжий, як оладка, ляпас.

Офіціанти — не знаю, може вони навмисне допустили до ляпасу — офіціанти схопили жінку під руки, хтось кинув їй на плечі пальто, нап'яв на голову капелюшка... Вона пручалася й кричала — стихла лише за дверима... Коли ж офіціанти повернулися з вестибюлю й зайнялися кожний своєю справою, у вестибюлі раптом почувся зойк, брязнуло скло, хряпнули двері, затупотіли ноги...

— Йдемо звідси, — сказала Лола, — мені здається, що ви не хочете бачити скандалу... Це тільки початок.

Була вже третя година ночі. Лола завела нас у якусь непевного вигляду крамничку й звеліла купити велику пляшку червоного вина, шоколаду й цигарок.

— Противне місто Костянтинополь, — вона говорила всю дорогу, — я перебувала вже по багатьох столицях світу й ще не бачила нічого подібного! Це якась діра, я не знаю, коли я з неї виберусь...

— Як ти сюди попала?

— З Ангори...

— А до Ангори?

— З Багдаду... Раніше я танцювала в Мадриді, моя спеціальність — еспанські танки... Дома я покажу тобі картки — я танцювала в Кармен! Еспанці також

противний нарід—я не можу на них дивитися без призириства... Зрозуміло—чому. Я думаю про мужчин...

Нам лишалось пройти кілька кроків, і ми були б уже коло американського посольства.

— Тут,— сказала Лола, і ми стали сходити вгору по брудних сходах...

— Добре, що немає порт'є. Він би або не пустив нас, або треба б було йому дати грошей... Це пристойний пансіон.

Ми проминули двері трьох поверхів.

— Не ступайте ботинками,— сказала Лола, починаючи сходити на четвертий поверх. Ми мовчки йшли за нею. На шостому поверсі, найбруднішому й найхолоднішому, вона штовхнула двері в облупленій зеленій стіні...

— В мене не прибрано, ви мене вибачте...

І почала хазяйнувати: накрила ганчіркою помийне цебро, спустила воду в рукомойнику, глянула на стіл і стомлено засміялася—на столі стояв казанок з якоюсь їжею, порожня пляшка, недопалки... шматки хліба, лущпиння бананів.

— Хоч і не прибирати—все одно,— сказала вона,— от так я живу, ти, слідчий...

Я почервонів.

— Я не слідчий...

— Знаю...

Вона запалила газову пічечку.

— Тут холодно... Гляньте!

Лола підійшла до стіни й смикнула за шнурок—одсунулась фіранка, і ми побачили вікно, стіну-вікно... Три стіни її кімнати були шкляні. Може,

тут було ательє якогось художника або фотографа, подумав я... Та це не важко. Вона платить за кімнату вісімдесят п'ястрів на день...

— Я мушу переодягтись...— повідомила Лола.

— Ми одвернемось...

— Як хочете...

Ми розуміли її—в неї єдина сукенька, єдина пара шовкових панчіх, єдині черевикки. Це її спецодяг. Вона мусить проходити в ньому якнайдовше... Зрозуміло, вона мусить берегти його.

За дві хвилини Лола в квітчастій, бруднуватій піжамі лежала на ліжку.

— Ну, давайте пити вино... Слідчий, наливай!

— Я не слідчий,— нахмурився я.

— То чого ж ти до мене прийшов?

— Можу піти...

— Ні, краще налий вина...

Бетта зробив це за мене.

Лола випила вина, знову розказувала нам про Женеву, про Ангору й про те, що в Ангорі один француз пожалів її й дав грошей, щоб приїхати до Константинополя.

— Тільки пожалів?— спитав Бетта.

— Ні...

— Я все таки думаю, що ти росіянка... Де ти вивчилась говорити по-руському?

— В мене були знайомі росіяни, один... князь... я з ним жила в Мадриді... два роки...

Вона показала пальцем на стіл.

— Подай мені...

— Що?

Я подивився на чорне, лаковане, з червоними смугами пуделко.

— Це?

— Так...

— Що це?

— Це подушечка курити опієм... Коли курш опієм, голова важніє й провалюється на звичайних подушках... Мені подарив її один капітан у Марселі.

І вона запалила опієм...

Вона запалила опієм і мовчала, і ми з Беттою теж мовчали.

— Ти пишеш вірші? — нараз запитала вона мене.

— Відкіля ти знаєш? Тобі Бетта сказав?

— Ні, я по очах твоїх... Прочитай.

Я прочитав їй вірш про проститутку на Пера. Читав українською мовою, і вона все зрозуміла.

— Не треба так писати... Ти не туди дивишся. Ти молодий, а пишеш, ніби все навкруги гідне смерті... Пиши веселіше! Давай я тобі прочитаю вірші...

— Читай...

Вона відкинула геть люльку, головою обіперлася на свою лаковану подушку, ніби хотіла її роздавити вагою голови, і, здавалось, заснула.

Я подивився на Бетту.

Він, схиливши голову, дивився на підлогу. По підлозі, швидко - швидко рухаючи вусами, біг великий тарган...

— У лукомор'я дуб зелений,

Златая цепь на дубе том,

І днем и ночью кот ученій...

Вона читала Пушкіна. Лола читала Пушкіна, як читають його гімназистки на гімназіяльних вечірках.

Вона зовсім не акцентувала, слова в неї лилися плавко й легко, як у справжньої росіянки... Вона справжня росіянка!—прочитав я в очах Бетти.— Він трохи не крикнув цього вголос. Я спинив його легким рухом руки...

Лола впала в глибокий транс. Вона лежала, відкинувши голову й закривши очі, і продовжувала читати... Вона закінчила посвяту й перейшла до першої пісні «Руслана і Людмили»...

Ми мовчали.

І, коли вона закінчила читати, спіткнувшись не пам'ятаю на якій строфі, я нахабно запитав її:

— Для чого ти брехала про Женеву? Про батька-француза і матір-еспанку? Про чотирнадцять років і про руського князя...

— Про князя я не брехала!—крикнула Лола й спохватилася.— Іди геть, слідчий...

Потім несподівано розплакалася й крізь сльози говорила про те, що в неї лише п'ятдесят піястрів у кишені, що за кімнату треба платити, що агент якогось бюро взяв її фотографічні картки, обіцяв влаштувати у вар'єте й не приходив вже тиждень, що вона знала — ми більшовики й не хотіла, щоб ми знали про її походження... їй легко імітувати акцент, вона весь час за кордоном... І ця гімназіальна уніформа—це для бувших офіцерів, вони люблять, щоб хоч щось їм нагадувало минуле... Ах, як вона їх ненавидить! Вони загубили Росію... А її зробили повією — полковою, бригадною, армійською, всесвітньою... Скільки країн, скільки міст, скільки ліжок і обіймів...

Бетта заспокоїв її, дав випити вина.

Ми стали прощатись. За шкляними вікнами кімнати Лола загорався зимовий холодний світанок. Грудневий вітер летів з Чорного моря... Вітер з нашої батьківщини.

Ми залишили Лолі грошей.

Вона дякуючи сказала мені:

— Слідчий, не будь песимістом... Ти ж більшовик? Кажуть, що ви з заліза...

Ми спустились по сходах з шостого поверху. Порт'є вже стояв коло дверей. Він підозріло подивився на нас і хотів щось казати, але я заткнув йому пельку лірою... Він зняв кашкега й посміхнувся.

— Надобраніч, панове!

Надворі був день...

НІЧ 1002

Я поставив машинку на невеличкий столик, прикріплений до вікна вагону, витяг з чемодану папір, запалив сигарету й став вистукувати листа за море далекому другові.

«Дорогий друже,— писав я,— в Стамбулі в приміщенні радянського консульства, там, де раніше жили царські амбасадори, учора сидів я проти каміна й думав про тебе... Може, тому, що ти далеко, і напевне тому — тут я люблю тебе ще більше. Кілометри, відстань — дуже важлива річ. І наша героїчна країна — звідси бачиш її перевагу, її велич... Так само, як з коханням. Більше кохаєш в розлуці. Це, мабуть, дуже тривіально, але в цьому треба переконатися...

За вікном нашого потягу море — Мармурове море. Воно вдаряє в кременистий берег, як безсилий в'язень у двері одиночної камери...

Що я роблю тут? Більш за все думаю. Про море: кожна хвиля самостійна, самостійно вона вдаряється в берег, розсипається бризками, клаптями скаженого мережива й звільняє місце для іншої такої ж хвилі, що початком її була перша. Вона була самостійною — ця перша хвиля, але без неї й без другої, третьої

й т. д. не було б прибою. Одна хвиля — приємно свіжить, прибій — руйнує, розмиває берег».

Так я писав, поглядаючи на море й згадуючи про перлюстрацію та світових байкарів від Езопа до Сергія Володимировича Пилипенка включно. Тепер я можу одверто сказати про те, що я намагався вписати поміж рядків мого листа. Туреччина прогнала, проганяє чужоземний капітал. Нагомість вона завела політику підтримки капіталу національного. Коли на концесійній чи просто на англійській, французькій фабриці страйкують робітники — уряд допомагає страйкарям. Коли страйк на турецькій фабриці — уряд садить страйкарів до в'язниць, вішає й розстрілює... Чи є в Туреччині комуністична партія? Поет-комуніст Назим Хікмет сидить у тюрмі. Це тільки перші хвили колосального пролетарського прибою. Цей прибій розмиє береги капіталізму, хоч якими їх дамбами підпирали б. Не допоможуть і кемалістські профспілки, щось на взірєць італійських фашистських, що їх почали організовувати уряд і народня партія. Туреччина зрощує свій національний капіталізм, але вона зрощує й свій пролетаріят... Що ж, кваліфікованому могильщику й у Туреччині знайдеться чимало роботи.

В моєму купе шість місць. Вагопи тут не такі, як у нас. Навіть їдучи другою клясою, маєш місце лише сидіти. Місце м'яке, зручне, але лише сидіти. Шість чоловік один напроти одного по троє, майже торкаючись колінми.

Над моєю машинкою схиляється молодий військовий. В нього приємне обличчя, чорненькі вуса, йому

жарко, він розщібнув твердий комір форменного френча.

— Якою мовою ви пишете? — звертається він до мене французькою.

— Українською, — відповідаю я.

Зав'язується розмова. Мені дуже важко розмовляти. Мій невеличкий запас французьких слів вичерпується надзвичайно швидко. Ми переходимо на німецьку, але офіцер знає німецьку гірше, ніж я турецьку. Я розумію, що він запитує, скільки населення має Україна, але він не розуміє німецького рахунку. Нарешті я догадуюсь і пишу йому цифрами на спітнілому шклі вікна.

— Так багато? — скрикує офіцер... і в'яне. Йому є чого в'янути. Турецька офіційна статистика оголосила цифри останнього демографічного перепису, з яких видно, що населення республіки становить тринадцять-чотирнадцять мільйонів. За неофіційними відомостями — всього дев'ять-десять.

В нашу розмову втручається другий військовий, літній полковник. Він теж не знає жадної мови, крім турецької, і поміж нами розмова точиться більше на мигах, за допомогою мого турецько-руського словника, ухмилок полковника, сміху та гримас молодшого офіцера і т. д.

До купе зайшов низенький кругластий турок у чорному коротенькому піджаку, в сорочці з одстібненим комірцем. Зіжмакана краватка виглядала йому з кишені. Туркові було жарко. Він витер хусточкою лисину, усміхнувся й став похожий на добрих дідусів з дитячих ілюстрованих журналів.

Військові зустріли його незрозумілими для мене словами, усмішками. Дідусь безцеремонно взяв за плече молодика, що сидів напроти вас на канапці, підвів його й виштовхнув з купе під сміх військових, сам же сів на його місце. Молодик намірювався протестувати, але, почувши сміх, побачивши веселі обличчя, і сам засміявся.

Дідусь теж зацікавився моєю машинкою.

— Україна? — промимрив він після мого пояснення. — Русія?

— Не Росія, а Україна...

Да проститься мені — я не зміг йому пояснити, чим саме відрізняється Україна від Росії — не вистачило обопільно зрозумілого лексикону.

Дідусь витяг з кишені складану чарку. Потім того з другої кишені — флякон з прозорою рідиною...

— Запасливий старик, — подумав я, — а мені пити хочеться...

Він налив з флякону півчарки, витяг з кишені другу пляшку й долив чарку. По купе рознісся густий гострий пах анісу, рідина в чарці зробилася біло-молочною, як одекольонь, коли його розчиняють водою...

Дідусь хильнув чарку, крякнув, витер губи, і розмова пішла жвавіше. Він, мабуть, розказував анекдоти, бо коло дверей нашого купе зібралася населення цілого вагону й реготало до сліз. Дідусь наливав собі чарку за чаркою, частував мене, інших, ліз цілуватися, обнімався й взагалі поведився, як на христінах або на весіллі.

Наш потяг мчав берегом Мармурового моря, маршрутом Гайдар Паша — Ангора. Хвилі Мармурового

моря — Мармара Дениз — вдаряли в скелястий берег, вітер рвався назустріч потягові, рвав телеграфні проводи й крушив дерева на верховинах скелястих горбів...

Дідусь сп'янів, перецілував цілий вагон від кондуктора до останнього подорожнього, нарешті підійшов до мене й схопив за руку. Я не розумів, в чім справа. Пручатися? Даремно! Дідусеві пальці здавили мою руку, мов обценьками. Він витяг годинника й став дивитися на секундну стрілку, похитуючись на коротеньких товстих ногах...

— Доктор! — заревів увесь вагон і розкотився сміхом. Тоді я зрозумів, що дідусь продовжує веселитись... Він ще слухав мені серце, примушував показати язик і спитав, чи не болить живіт.

Проїшла ще година. «Доктор» допив останню пляшку «дузіко» й несподівано виявив знання руської мови.

— Руські, — крикнув він, звертаючись до мене, — дай ма водка...

Я розреготався мимоволі. Хороша слава лежить, а погана за сто верст біжить.

— Дай ма водка, — продовжував наступати «доктор».

Мені починала обридати ця гра. Не пам'ятаю, що я крикнув чистішою українською мовою, одначе «доктор» зрозумів і затих...

Невдовзі вагон заснув.

Вітер і буря бушували цілу ніч, і ранком виявилось, що ми прибудемо до Ангори з запізненням на чотири години. В мене ломило тіло від ночі, проведеної сидьма, боліла голова від тютюнового диму — я вийшов у коридор і став коло вікна дихати свіжим повітрям.

За ніч краєвид змінився. Ми їхали сухою, крем'янистою Анатолією, гори, порослі мохом, вставали обабіч рейок, суворі й величні... Де-не-де в горах піднімався димок, стремів у небо білий мінарет мечету. На невеличких плато анатолійські чабани у вивернутих вовною всередину бурках пасли овець... Меланхолійні чабани, відважні борці за національне визволення Туреччини. Тепер вони знову пасуть овець, як і до війни, коли під керунком Мустафи Кемалю вони скинули в море грецьких окупантів...

Вони знову пасуть овець, а Мустафа Кемаль Паша — президент Турецької республіки...

«Доктор» підходить до мене. Він проспався, став поважний і трохи суворий, його комірець на місці, краватку старанно вив'язано, можна думати, що він збирається в дансінг чи кафе. Він кладе мені руку на плече, показує на гори й питає:

— Гюзель?

— Гюзель, — погоджуюся я. — Дуже «гюзель», просто прелість...

— Україна гюзель? — не змовкає доктор.

Я забуваю, що він мене не розуміє, і починаю йому описувати Україну. Доктор слухає уважно й лише після довгої моєї тиради вибухає добрим сміхом... Я змовкаю.

— Хто ви такий?

Як вийти з такого становища?

Я дістаю з кишені стамбульську газету «Мілієт» й показую йому пальцем на те місце, де надруковано інтерв'ю з Павлом Григоровичем Тичиною. Там єсть і про мене кілька рядків. Доктор читає, і обличчя

Його розпливається в широку, як Чорне море, посмішку:

— Шаїр? — дивиться він на мене.

— Не то щоб шаїр — просто письменник, не поет, а письменник...

На його обличчі здивовання. Мабуть, думає: який там з нього письменник, молодий і безвусий і взагалі...

В купе — молодик, так безцеремонно видворений учора «доктором» — молодик грає на моїй губній гармошці гімни всіх держав, які тільки він знає... Власне, йому хочеться зробити мені щось приємне. Він грає «Інтернаціонал», але бере його в рямці кемалістського маршу і «Прав, Британіє»...

Хитрий хлоп'яга!

Весь день проходить в спогляданні природи з вікна вагону. Гір вже немає, засушлива необроблена рівнина розляглася від обрію до обрію... Турки мріють про зрошення, про сухостійкі культури В маєткові Мустафи Кемаля «Чіфлік - Газі» збудовано штучне Мармурове море — воду спеціальними приладами подають на вершину горба, на якому викопано облицьованого мармуром ставка, по формі точно: Мармурове море з островами, бухтами... По ньому можна кататися в човні... Також в маєткові проводяться досліди над культурами лісу й злаків...

Ми проїхали станцію «Чіфлік Газі» над вечір... Здалеку блиснула разочком вогників Ангора. Потяг затишував хід... «Доктор» вигяг з кишені бльокнота, написав щось на видраному аркушику, заклеїв у конверт і передав мені... Я не розумів, у чому справа.

На пероні ангорського вокзалу—звичайному нашому прилуцькому пероні—«доктор» стиснув мені руку й, несподівано підстрибнувши на коротких ногах, поцілував у щоку... Не знаючи, що думати, я приїхав до радянського посольства. Два тижні я пробув в Ангорі й не міг прочитати «докторової» записки. Драгоман посольства був у відпустці, а крім нього ніхто не міг по-турецькому читати. Лише повернувшись до Стамбулу, мені вдалося, при допомозі наймилішої людини в світі, Михайла Семеновича Михайлова, співробітника нашого консульства, перекласти таємничу записку. Ось що писав добрий дідусь з дитячого ілюстрованого журналу:

28 грудня 1928 року

На могильний камінь одного турка, що його ви зустріли в потязі:

Минуле — міраж...

Сучасне — не задовольняє...

Майбутнє — невідоме, туман...

І підпис.

Я не знав, до чого віднести «докторову» скептичну сентенцію — чи до його особистого життя, чи до політичного ладу Туреччини. Може, так розуміти — міраж, ефемерність Отоманської Порти, султанських пишнот Абдул Гаміда, що його зараз ганьблять в усіх кінематографах Туреччини... Незадоволення з сучасної Туреччини, з її яскравими капіталістичними тенденціями, божевільним визиском, національною політикою і «Тюрк Очагі» — організаціями на взірець «Союзу руського народу», куди може бути прийнятий тільки

справжній турок, а не грек, вірмен чи еспаньйол... Майбутнє видавалося «докторові» туманним, він не знав, що несе майбутнє. Гей, докторе! Майбутнє Туреччини — за смірнськими батраками, за бруськими текстильниками, за робітниками фодівського заводу, що будується в Стамбулі... за машиністом потягу, в якому ви цілували кондуктора. Майбутнє Туреччини ясне, як соняшний день — для нас принаймні!

Хоч, може, ви просто скептик і не про це думали...

ХАДЖІ ІБРАГІМ

День видався прозорий і теплий. Над верховинами Двох Братів ліворуч затоки не було обов'язкової за останні два дні зловісно-сизої хмари, і, захопивши фотографічного апарата, я — разом з милим професором Олександром Панасовичем Суховим, виходить : ми — вийшли з готелю поблукати містом . . .

Професор приїхав до Ізміру на день пізніше за мене, а я за день вже встиг більш-менш орієнтуватися в топографії міста. Коли ж додати до цього ще трохи властивої мені самовпевненості, то й можна буде зрозуміти, чому я став за гіда.

Ми пройшлися кривими й поплутаними провулками базару, зупинилися коло мечету, щоб зфотографувати двох богомільних туркень, що приїхали, мабуть, звідкись іздалеку на високій двоколесній гарбі, блукали коло крамничок мідників, бляшаників та слюсарів, коло еспаньольських їдалень і галянтерійних магазинів і нарешті стали вибиратися якоюсь крутою, незнайомою мені вулицею вгору.

Назустріч нам траплялися грузовики й автомобілі, натовп проходив повільно, блискучо лаковані ізмірські карети, яких я ніде не бачив до того, з велич-

ними машталірами на козлах обережно спускалися згори...

Моя фотоманія дійшла свого апогею. Я зупинявся щодвакроки, кладав апаратом, прикладав руку до козирка кашкета й казав: тешекюр едерім, що по-нашому значить: дякую...

Публіка з охотою дозволяла себе фотографувати й тут, як і в Стамбулі. Лише один дідусь в крамничці, де продавалося посуд, філіжанки до кави, карафки й фалшиві наргіле (спеціально для туристів), категорично заборонив себе фотографувати. Крамничку ж дозволив... Я не міг зрозуміти, в чому справа, але професор пояснив, що дідусь, мабуть, вірить у те, що, зфотографувавши його, я можу все, що схочу, робити з ним... Тобто, коли я одріжу руку на знімкові, в нього щось станеться з рукою, коли ж проколю те місце, де має бути серце, він помре. Я задовольнився з таких пояснень, хоч подумав: чи ж розповсюджується чаклування з фотографією на неживі речі, бо ж крамничку свою дідусь фотографувати дозволив?.. Ми продовжували дертися вгору крутою вулицею. Зустрічних меншало на нашому шляху... Вже стали траплятися напнуті чадрами туркені. Двох я схопив на плівку й це були останні екземпляри сором'язливої породи жінок у Туреччині... Можливо ж просто обличчя в них було якимся чином пошкоджено, бо навіть богомільні, що їх ми зустріли коло мечету, були з відкритими обличчями. В усякому разі, наприкінці 1928 року по всіх містах Туреччини, де тільки довелося мені бувати, дев'яносто дев'ять відсотків жіноцтва ходить без чадри...

Караван верблюдів лежав під стіною древнього кладовища.

Ми проходили попід стіною, заглядали в ґратовані вікна, оглядали напівзруйновані пам'ятники, дивилися на кипариси, що гнулися, як тополі під вітром, дивилися на море, що лежало внизу, спокійне й нерухоме, як дитина після надто рухливої гри... Позавчора на морі панував шторм і набережжя заливало водою на півметра. Коні зупинялися в панічному острасі й ніякими силами не можна було їх примусити тягти далі розгойданий вагон конки...

Нарешті закінчилося кладовище.

Ми стояли коло рогу його стіни й дивилися на шлях... Він зникав десь у глибокій далині, між зеленими кучугурами дерев, серед яких професор розібрав своїми на дивовижу короткозорими очима оливку. Виходить, ми мусіли продовжувати наші мандри.

— Професоре,— сказав я,— а чи не хотіли б ви перед, чим покидати межі цього міста, зайти до ось тієї коршомки й випити філіжанку кави? Я почуваю, що без підтримки не зможу далі йти...

Професор пристав на мою пропозицію, і за дві хвилини ми сиділи вже за столом у кав'ярні й софраджі готував нам міцну запашну каву...

Признатися по правді, я заздрив і зараз заздрю професорові. За півтора місяці перебування в Туреччині він настільки оволодів мовою, що міг вільно розмовляти з турками на будь-яку тему, починаючи з дитирамбів турецькій природі й закінчуючи економічними й філологічними диспутами.

В кав'ярні було чоловіка з десятьма гостями, вони сиділи коло двох столиків і гуляли в доміно... Буйний промінь падав у велике вікно на стіл, на обличчя гралів, на підлогу, всіяну білими недокурками дешевих сигарет.

Поки професор розмовляв з гравцями, я встиг зфотографувати групу... Невдовзі ми вирушили далі, до оливкових гаїв.

— Ось до цього я зараз звернуся,— сказав я професорові.

Ми йшли поміж двох рядів столітніх оливок. Їхні стовбури, сірі з відтінками срібної сивизни, були поплутані й нагадували людські руки... часом навіть можна було вгадувати в хитромудрій плутанині дерева гримасу людського обличчя.

Ми наздоганяли старенького турка. На ньому висіло щось схоже на звичайну сірячину, чоботи його дивували своїм гігантським розміром. Через плече йому висіли шкурятяні сакви... Кепку, що її він носив козирком набік, було обмотано зеленою ганчіркою.

— Здрастуйте, дідусю,— сказав я,— куди поспішаєте?

— У могилу,— відповів старий, а що мій запас турецьких слів було вичерпано, то нитку розмови підхопив професор.

Професор володів таємницею починати й вести розмову так, що одразу ясно ставало, хто такий той, що з ним розмова йдеться; за якісь десять хвилин ми вже знали, що дідусь колись побував у Росії,

потім того кинуло його в Італію, й знов таки, у військовій перебуваючи, багнетом своїм допомагав союзній інтервенції настановити верховним комісаром Криту королевича Георгія... Дізналися ми також, що у старого шестеро синів, але живе він один під старість...

— Важко жити,— додав дідусь...

Я йшов поруч мовчки й роздумував над долею незаможного селянства Турецької Республіки, над тим, що людською силою, активною силою в боротьбі за національне визволення Туреччини було теж таки незаможне селянство. Його кров'ю кропилося поля й камінні кучугури анатолійських степів. Воно тілами своїми наклало барикаду, що перегородила окупантам шлях до Ангори. А тепер те селянство одержало неповноцінну податкову реформу та можливість жінкам скинути чадру, а чоловікам — феску... Це в корінь знищує економічну залежність турецького батрака від куркуля й від імама! Це заступає йому хліб! м'ясо! — він сидить при дорозі, пасе поміщицьких овець і гризе рудими зубами папірець про податкову реформу, а феску хоч і зняв, так кепку носить козирком набік, бо чоло мусить бути одкрите для очей Аллаха...

Наш дідусь привів нас до селища Буджа-Кей.

Подвір'я було обведене високим глинобитним парканом. Великі, високі ворота привітно розкрилися перед нами...

Ми пройшли алеєю олеандр і магнолій. Назустріч нам кинувся ласкавий собака, тричі гавкнув і побіг попереду нас, ніби показуючи дорогу. За поворотом

алеї біліла хата, ми наблизилися й побачили, що коло хати стоїть чепурненьке авто... Я здивовано глянув на професора. Професор дивився на авто короткозорими очима...

Наш господар виніс із хати стільці й ласкаво запросив нас сідати. Ми сіли подякувавши. Просто перед нашими очима лежала уся господа... Шестеро батраків обробляло землю поміж деревами оливкового гаю...

— В мене тридцять акрів оливок...— сказав наш господар.— Але могло бути й більше... Я спав на твердій лавці й відкладав кожного п'ятака—тепер я маю шестеро синів і цю хату й цю землю... Але мої сини—вчені люди, один служить в поліції, другий імам, третій завідує елеватором, інші також пристроїлись... В мене шестеро синів і я їх вивів у люди, тепер шестеро робітників обробляють мою землю... Нічого, робітники хороші—я ходив у Мекку й лишав на них господарство, самі вправились, нічого не вкрали, про все подбали...

Мені кортіло запитати про автомобіль. "

Мені кортіло запитати про автомобіль, бо я вже одного разу помилився, узявши нашого ласкавого господаря за неможливого. З нього ніякий неможливік. Він таки справжній куркуль, він навіть хаджі, до усього в додаток... Тому це й кепку його обмотано зеленою ганчіркою.

— Авто не його, авто його старшого сина... Він спить у хаті, приїхав одвідати батька...

Хаджі Ібрагім зірвав троянд у своєму саді... Був місяць грудень, ізмірські обрії прозоро ясніли— море

внизу під горою лежало, як дитина, стомлена надто рухливою грою. Позавчора на морі панував шторм...

Ми прощалися з Хаджі... Він прикладав руку до чола й до серця, запрошував приходити весною, коли двістиме мигдаль, забирати з собою дітей і жінок... В нього можна буде жити хоч і місяць, хоч і два...

Ми знову прямували на Ізмір. Професор мовчав, перекладаючи з однієї руки до другої вінчик найрізноманітніших трав, що збирав він їх для гербарія своєму синові. Я теж мовчав і думав про Хаджі Ібрагіма й про його шістьох синів та робітників... Мені ставало ясно, що не безсонні ночі Хаджі Ібрагіма на твердому ослові, не його завзята ощадливість, а проклята праця шести робітників в оливковому гаї дала змогу синам Хаджі мати автомобіля й вершити долю турецького незаможного селянства в Кемалістській Республіці...

ДВА АРЕШТИ

Ми верталися з Буджа-Кей стомлені і задоволені. Професор ніс віник експонатів для гербарія своєму синові, багато говорив, все примічав, до всього приглядався своїми короткозорими очима. Я ледь-ледь ворушив ногами. Ми чимало пройшли, знову хотілося їсти і я щокроку спинявся біля продавців «семіту» — їжі, схожої до наших бубликів, тільки замість маку всипаної якимсь жовтеньким плескатим насінням. Таких продавців чимало можна зустріти на вулицях та майданах турецьких міст. Вони блукають мов неприкальні й тонкими сомнабулічними голосами виводять: су-ууджак се-емі-і-іт! Це значить: гарячі бублики...

Нарешті, ми дійшли до Конака. Але від Конака до Паспорту, проти якого міститься Меркесі-Отелі (Готель Центральний), в якому ми живемо, лишався ще добрий гак. Я запропонував професорові вигідну і приємну комбінацію.

— Який чудовий день, професоре! — сказав я, зупиняючись біля якоїсь будови, що виглядом своєю нагадувала мавританську башту з годинником. — В такі дні думається найбільше про спочинок, про золотий пляж, про смачний обід, а не про наукові подорожі, хоч би

вони й мали на меті збирання гербаріїв для сина-одинака... Ми зробили сьогодні певну кількість кілометрів до Буджа-Кей і ні на йоту менше звідти. Чи не здавалося вам, що так прекрасно розпочатий день не варто закінчувати на кінці за вісім гурушів, бо, здається, рівно стільки візьмуть з нас за переїзд? Я пропоную сісти отут у човна, проїхатися трохи морем і виїзти біля Пасапорту. Таким чином, ми вб'ємо двох зайців — дістанемося домівки й відпочинемо на спокійних хвилях ласкового Ак-Дениз з більшою приємністю, ніж на трясучих ослонах Ізмірської конки. Правда, це буде коштувати нам незрівняно більше, ніж по вісім гурушів, я навіть думаю, що це нам вскочить в цілу ліру... Але мій романтичний стиль, — хіба він не компенсує витрат? Що ви можете сказати з приводу цього? Я голосую за і запевняю вас, що цілу дорогу буду продовжувати розмову в такому ж підвищено патетичному тоні, бо, здається, це дає вам чимале задоволення...

Професор, дарма що років мав майже втроє більше, ніж я, голову мав хоч і сиву та зате свіжу, не засмічену усякими забобонами, як кажуть у нас на Полтавщині, був легкий на підйом. Він одразу ж пристав на мою пропозицію, тільки вніс невеличку поправочку.

— Вам, мій молодий друже, — сказав він, — доведеться все таки змінити свій високий мовний стиль, хоч я особисто не маю нічого проти нього. На своєму віку я всякого наслухався і дійшов переконання, що кожна людина має право висловлюватись саме так, як вона висловлюється. Тільки ж мої квіти! Ви ще не

здійснили своєї обіднянки говорити саме так, як ви говорите цілу дорогу, а вони вже почали в'янути...

Ми жваво збігли до берега, сторгували човна й за п'ять хвилини коливалися вже на хвилях затоки. Верховини Двох Братів мріяли в легенькій хмарній запоні, збирались хмари в кутку горизонту, приємний вітер свіжив попалені грудневим сонцем обличчя.

Човняр легко кидав веслами, перехиляючись тулубом то наперед, то далеко назад. Він був одягнений у брудну прасовану сорочку без коміра, щоправда, застебнену на всі гудзики... Навіть обшлага його рукавів блискали дешевими запонками, подарованими від дружини в день народження. Поверх сорочки вільно сиділа подрана комизолька, перехоплена ззаду замість хлястика шпагатинкою. Штани його аж ніяк не скидалися на цю обов'язкову частину туалету й з більшою приємністю, мабуть, він би обходився без них. Це була строката ляпанина різноманітних розміром і відтінками кольорових латок, яку можна зустріти ще раз в життю тільки на полотнах початкуючих малярів-футуристів, коли вони змальовують святкування Першого травня на майдані ВУЦВК.

Очевидно, ні що інше, як ці штани, в прямому й відносному розумінні сталися за привода участі цього нашого човняра в човнярському страйкові, що закінчився поразкою. Вони саме, а також мізерні заробітки спричиняться до того самого ще не раз і маємо надію досягти нарешті перемоги.

Наш човняр болгарин. Та народився він у Туреччині і його болгарська мова для нас лишається незрозумілою, так само як і наша турецька для нього. Проте

ми добре наговорилися про СРСР, про Цанкова й не зчулися, як пристали до берега. Ми весело сміялись, прощаючись з човняром. Та ясне небо нашого настрою затьмарила хмара полідайської постаті, що сунулася на нас, розсипаючи громи непомірно великою шаблюкою, що волочилася по каміннях Паспорту. Сам полідай був низенький й нагадував з вигляду аптекарського помічника на військовій службі.

— За мною,—скомандував він, наблизившись до нас.

— Тобто?—здивувався професор по-турецькому.

— Ваші документи?

Професор шугнув рукою у кишеню й намацав у ній порожнечу. Я також. Наші документи були в консульстві, бо ми збиралися вже виїжджати з Ізміру й чекали полідайських віз. Це ми й намагалися роз'яснити поліцаєві. Але це було не до речі. Все одно, як телеграфному стовпу щепити віспу. Він вислухав нас і суворо повторив:

— За мною...

З цими словами він ввічливо посторонився, пропускаючи нас поперед себе. Суперечки видавалися нам зайвими, і ми слухняно пішли попереду нього до начальника портової поліції. Там відбулося повторення сцени з пашпортами, але скільки якихся нових цікавих деталей не вбачаю я в цій—дозвольте її не описувати. Скажу тільки, що начальник поліції відмовлявся розуміти турецьку мову професора, а професор не розумів його французької. Професор намагався роз'яснити йому, що ми українські вчені—до цієї шановної від нашого громадянства верстви він причислив і мене—такий був схвильований,—і що ми

не знаємо тутешніх порядків... Хай би нам сказали, що не можна їздити човном у забороненій зоні, або хоч точно визначили межі цієї зони об'явами чи чимся іншим — і ми б не дозволили собі порушувати правил, а затримують хто зна чого й що...

Нас водили з однієї кімнати до другої, від одного начальника до другого, достемено, як дядьків у канцеляріях Сельмаштресту, і майже так само — на нас ніхто не звертав уваги. Чинovníки щось похапливо розказували один одному, щось наказували аптекарському помічникові в поліцейському мундирі, і цей останній вів нас далі... Так, нарешті, ми зайшли до кабінету найвищого, очевидно, начальства. Воно пило каву в своєму кабінеті. Кава стояла на столі, а начальник бігав по кімнаті — височений і грубезний з червоною апоплектичною потилицею, зібраною в чотири масивних бганки. Маленькі кнурячі очиді притко бігали в заплілих смальцем орбітах, щоки надималися при розмові, русява щетина ставала сторч... Все це справило на нас гнітюче вражіння. Навіть його офіцерського сукна шинеля, накинутого наопашки, і чоботи, що важко торохтіли по цементованій підлозі й стуку яких не міг заглушити навіть товстий килим, всіяний недопалками контрабандних єгипетських сигарет, — навіть ці дрібниці здавалися нам виключно вигадкою вибагливих інквізиторів: такий кабінет міг примусити затремтіти будь-кого, тим більше невинного.

— Що? — крикнув начальник до поліцейця, коли нас завели до кабінету.

Поліцей приструнчився й почав щось пояснювати. Начальник важко дихав, ковтав каву й надимав щоки

так, що ми боялися за них. Він щоразу перебивав поліцає, той, очевидно, плував, червонів і заплутався ще більше... Начальник теж червонів, його апоплектична потилиця стала вже багрова, з неї трохи не капала синя кров, як сік з чищеного буряка.

Професор зі співчуттям дивився на начальника. Він намагався вступити в розмову його з поліцаєм, але не міг знайти щілинки в тій розмові щонайменшої, хоча б такої, в яку могло б протиснутися найкоротше слово... Тут «дух божий» зійшов на професора. Він швиденько перекинув вінчик гербарійних експонатів з правої руки в ліву, мацнув кишеню і урочисто витяг потертий номер газети «Хакіміє Джумгурієт» і з не менш урочистим виглядом подав її начальнику. Той глянув на першу сторінку і замер... І тут вже я злякався за його апоплектичну потилицю. На першій сторінці газети було відруковано світлину з банкету в радянському посольстві й на світлинні шановний професор стояв поруч з Тефік-Рушді-Беєм, міністром закордонних справ Турецької Республіки. Начальник пробігся поглядом по газеті, визвірився на поліцає, щось прохарчав до нас, і не можна було зрозуміти, чи він нас лає, чи вибачається. Нас провели до виходу. Двері Меркесі-Отелі привітно розкрилися перед нами.

Вітер виє під дверима моєї кімнати. Над Двома Братами зійшлися хмари. Буде шторм. Це не віщує чогось приємного. В кімнаті немає опалення і єдиний порятунок — це мідяний мангал, але він чадить і тільки по згорить вугілля на ньому й попід прохолоне, в кімнаті знову стає зимно, як у пустці. Я ховаюсь

в ліжку — широке, воно забирає майже всю кімнату вкриваюся тонкою перинкою й, дослухаючись до завивання вітру, читаю книжку «Дикі звірі в кінематографі». Мені нічого більше читати. Тепер я маю ніби звукове кіно: читаю про звірів і слухаю звірячі вигуки, висвисти вітру... Це так приємно стомлює мене, що я й не помічаю, як книжка випадає в мене з рук і я засипаю... Сплю я не довго, і, прокинувшись, помічаю, що шторм не розгулявся. Але він буде. Вже пізній вечір, в готелі горить електрика. Чудний це будинок! Він як коробка, з надвору всередині коробки на рівні кожного поверху — хисткі галерейки й до кімнат інакше не можна потрапити — тільки через галерейку. Між поверхами на шворках розвішано білизну, з кухні доносяться пахощі печеного й вареного... Квадратовий дах хмарного неба висить над подвір'ям.

За день я зробив чимало фотографічних знімків. Треба було сходити до фотографа й виявити їх, а також забрати вже надруковані. Це й вирішив я зробити. Біля готелю зупиняється вагон конки. В Ізмірі є також трамвай, але він в іншій частині міста. Конка ходить від Конака вздовж узбережжя, вздовж зруйнованих кварталів левантинської буржуазії, повз квартал консульств і геть далі до заводів, за місто. Конку тягне миршава кобиличина, вагоноводець стоїть на платформі, холодний вітер грудневих штормів кидає йому в обличчя гострі бризки хвиль.

Заходжу у вагон. Вагон порожній, ледве освітлює його малесенька лампочка. Самому сумно сидіти в порожньому вагоні. Я виходжу на платформу до вагоно-

водця. Він кутається в щось подібне до брезентового плаща з відлогою, в таких плащах наші сільські кооператори приїзять восени до міста. Море непокоїть. Вітер.

— Совук... — кажу я.

Вагоноводець мій старий знайомий. Він вельми поважає мене й навіть спиняє конку біля Совет-консулас¹⁾, щоб я міг злізти. Наше знайомство почалося дуже просто. Ще першого дня по приїзді до Ізміру, коли на морі скаженів шторм і хвилі заливали набережжя, я їхав конкою й промовив до вагоноводця одне слово, що спало мені на думку:

— Совук...

— Ого! Дуже холодно, дуже погано... — відгукнувся вагоноводець, і з того часу між нами встановився німий контакт.

Прощаюся з вагоноводцем. Через кволю освітлений майдан іду до фотографа. Йду кривими вуличками, обминаю канавки, спотикаюсь об непомітні стовпці біля тротуарів. Ходжу з півгодини й не можу знайти свого фотографа. Темінь. Од ліхтаря до ліхтаря — пароплавом їхати — два дні. Розпитати нікого. Треба, мабуть, іти додому. Я намагаюся вибратися з лабіринту нічних провулків до Конака, але весь час блукаю на одному місці. Ніби якась нечиста сила завела мене в зачароване коло й водить і водить. Це починає мене непокоїти... Я не боюся. Та й чого тут боятися! — заспокоюю сам себе. — Місто спокійне, тихе, гостинність турків усім відома, а що недавно тут була невеличка різанина, в наслідок якої населення міста

¹⁾ Радянське консульство.

зменшилося вдвоє — так це мене не обходить... Я ж не вірмен, не грек і можу спокійно чекати тут до ранку.

Так, заспокоївшись, я починаю блукати взад-вперед темним провулком без найменшої надії до світанку якимсь чином вибратися звідси. В мене немає навіть годинника при собі, щоб я міг орієнтуватися, скільки мені доведеться чекати, доки рожева Аврора змилосердиться й розплющить свої ясні очі.

Раптом я чую кроки. Вони наближаються до мене, гулко летить луна у вузькому провулку й виростає луна і разом з нею виростає мій страх... Хто йде? Кінець! Тут мені й кінець... Починаються турецькі звірства. Завтра мій холодний труп знайдуть десь під парканом і газети Радянського Союзу піднімуть крик — це може спричинитись до дипломатичного конфлікту...

Кроки наближаються. Я заплющую очі й готуюсь зустріти найнесподіваніше. Хтось кладе мені руку на плече. Я чую надзвичайно знайомий голос. Голос здивований і суворий... Я розплющую очі — аптекарський помічник в поліцейському мундирі стоїть передо мною й щось каже — не розумію що. Я понурюю голову... Що я йому відповім? Він рухом наказує мені йти за ним...

— Знову арешт! — лякаюсь я. — І на цей раз це так мені не пройде... Коли мандрівника в чужій країні зарештовують двічі на день — це вже скандал! Що скажуть у консульстві?

Поліцей веде мене вуличками і завулками і я не бачу кінця краю нашої подорожі. Може він хоче одвести мене просто до в'язниці? Це було б зовсім не зле.

Козак Самійло Кішка в басурменському полоні! Маруся Богуславка... Богуслав — напівзруйноване містечко на Лівобережжі, там показують могилу Марусі біля річки... ой, ти, козаче, козаче Супруне!..

Тисячі думок промайнуло в мене в голові. Одна химерніша від другої. Нарешті, поліцай зупинився.

— Прошу! — чую я його голос і начебто падаю на землю.

Ми стоїмо біля ательє мого фотографа. Я розгублено дивлюся на поліцай — звідки він знає, що мені треба саме сюди? Він усміхається, як Мефістофель у жіночого кравця, і радить мені швиденько забирати картки, хвалить мою нікчемну роботу й знову веде мене... Куди? Я вже відмовляюся навіть здогадуватися.

Конак.

— Добраніч,—вклоняється, по-військовому приклавши два пальці до кепі, поліцай, провівши мене до конки.

— Добраніч,—відказую я й винувато всміхаюся.

Він тисне мені руку і, повернувшись на підборах, зникає в темряві. Конка повагом рушає. Море розгублюється. Вітер скаженіє...

— Совук...—кажу я стомленому вагоноводцеві.

— Ого!—підхоплює він...—Чок совук! Чок фена!—і стьобає миршаву кобильчину драненьким батіжком. Він категорично нагадує мені зачепилівських кооператорів, коли осінньої ночі вони їдуть до Червонограду за крамом...

Вітер доносить бризки холодних солоних хвиль. Темінь. Певне, до світу буде шторм...

ЯХТА «АДНАН»

З Кафаровим, молоденьким персом, співробітником Ізмірського філіялу Нафтосиндикату, ми вже розпрощалися. Ось він збігає по трапу до холодної води, сідає в човен, махає мені капелюшем... Баркаджі нахилиється над веслами й, вимахнувши руками, відштовхується від трапу. Ось уже спина молоденького Кафарова віддаляється...

Ну що ж... Хай буде так!

Я дуже мало знав Кафарова і мабуть ніколи більше не зустрінуся з ним. Пройде рік, п'ять років, і я не зможу навіть пригадати рис його обличчя... В цьому неприємність подорожі. Навіть коли людина не дорога вам, ви з жалем будете згадувати про неї, з глибин вашої пам'яті впливатимуть уривки розмов з нею...

Я відчував легеньку рожеву печаль, дивлячись востаннє на ізмірський берег. Більше ніколи в житті своєму не побачу його.

Від пароплава відшвартовувались останні каїки. Скоро піднімуть трап і ми вийдемо в море. Сьогодні сонце милостиво обдаровує нас рясним дощем блискучого проміння. Команда, вибираючи котвицю, облич-

вається потом. Металеві поренчата капітанської рубки виблискують жовтим жаром.

— Ми чудово дістанемося до Стамбулу,— раптово звертається до мене незнайомий пасажир. Він високий, на ньому зграбно сидить чорний демісезон з потертим оксамитним комірцем, котюлок мов прилютовано до його твердої потилиці.— В цю пору року рідко трапляється така година... Дозвольте відреконструюватися...

Котюлок плавко злетів з потилиці незнайомого, накреслив у повітрі зламану криву, притиснувся до лацканів демісезону й знову вкипів у потилицю.

— Світальський...

Я стримано подаю руку.

— Гм, так... година чудесна й я дуже вдоволений з цього, але ще не відомо, що скаже ніч, бо ж ви знаєте, що...

Я не знаю, що мені говорити і взагалі не досить ясно усвідомлюю, чи треба мені говорити чи не треба.

— Ви так думаєте?

— Я? Я нічого не думаю... Так, так, так... Вибачте, я дійсно, сказав, що вночі може статися зміна настрою в керівників управління вітрами й штормами... Так, так, я це сказав.

— Чудово сказано! — притуляючи долоню до щоки, сміється пан Світальський.— Я так і знав, що матиму приємного співрозмовця...

Я дякую красенько й повертаюся, маючи намір іти до каюти подивитися, як там влаштували мої речі. Та мене цікавить, звідки пан Світальський дізнався,

що я вмiю говорити по-руському. Ага! Він чув, як я прощався з Кафаровим, тепер пригадую, я бачив його коло трапу... Йду до каюти. Пан Світальський супроводить мене. В салоні я запитую стюарда: де саме сьома каюта?

— Я знаю, не турбуйтеся! — відмахується від стюарда пан Світальський. — Виходить, ви теж у сьомій? Це дуже добре... Це зовсім хороше!

Як для кого, — міркую собі в думці я, — як для кого, пане... Ви мені остаточно перестаєте подобатись! Здається, ви шпиг? Але ви мабуть не дуже давно працюєте в цій галузі, вашу роботу білими нитками шито... Я лагідно дивлюся в очі панові Світальському й приємним голосом підтвержую:

— Так, ви маєте рацію, інтелігентне товариство в дорозі — найперша річ... Мені дуже сумно було їхати до Ізміру, жадного знайомого, жадної людини, що знала б руську мову... До речі ви чудово володієте нею!

— О, це ви мені хочете сказати приємне!.. Я лише два роки був у Росії й то давно, ще перед війною...

Бреши, бреши! — думаю я, викладючи з чемодана рушника, мило й зубну пасту. — Був ти й на Україні, і в Києві був... року тисяча дев'яност двадцятого... Знаємо ми вашого брата!..

Я вмиваюся, а пан Світальський лежить на койці, заклавши руки під голову... Але чого ми не рушаємо? Наче у відповідь на цю мою думку у повітрі, потрясаючи будову нашої яхти, розноситься басистий рев сирени... Тричі! Нашвидку накидаю наопашки пальто й вибігаю на палубу... Яхта тремтить, мов гарячий

кінь, почувуючи далеку дорогу. Котвицю вибрато. Яхта напружується, робить повільний поворот і спроквола важко починає рушати. Я дивлюся на Ізмір, на претенсійно-витворний будиночок Пасажирського порту... Сонце сідає. Ах, ти ж нещастячко! Я так і не дізнався, що мусить значити назва «Пасажирський порт»... Може це аббревіатура «Пасажирський порт»?

Пан Світацький знову з'являється на палубі...

Ми лежали в каюті на протилежних койках. Я дрімав, мріючи про листи, що напевне чекали мене в Стамбулі. Мене цікавило — скільки саме листів може лежати в столику товариша Чуба, капуджі консульства в Стамбулі? П'ять... Ні, сім... А можливо, що всього на всього — два... Один з Харкова, а другий... другий теж із Харкова... Солодкі мрії! Я перечитав уже десятий раз «Подорожні картини» несамотитого Гайне, «Броляги» Гамсуна та американських поетів у перекладі І. Ю. Кулика.

— Що ви тут робите, в Туреччині? — раптово запитав у мене пан Світацький.

Я, не розплющуючи очі, намагався зібрати невеличкі запаси поважності, що є в моєму розпорядженні.

— Маю наукові завдання... А що?

— Мене просто цікавить... Наука то велика річ... А саме яка галузь?

(Господи, напути! Скажи мені, саме з якої галузі тиєї науки, що вона велика річ, я маю завдання? Бо інакше я вмру на коїці раніше, ніж яхта піде на дно бурхливого Ак-Деніз... Вітер міцнішає. Починає гойдати).

— Сходознавство, пам'ятники сельджукської епохи...
Мохамет III...

Пан Світальський задоволений. Очевидно, він знає про сельджуків і про Мохамета III ще менш від мене, бо не мав змоги розмовляти на ці теми з професором Зумером, істориком мистецтва... Щождо мене, то й я не був певний, чи був дійсно Мохамет III сельджуком чи, навпаки, османом.

— А я, — замріяно протягує пан Світальський, — я, бачите, зовсім у інших справах... Я — промисловець...

— Промисловість — то велика річ! — кажу я. — А саме яка галузь?

Печальне обличчя пана Світальського відразу змінюється. Він широкими очима дивиться поперед себе, швидко-швидко починає говорити, думки його випереджають одна одну, він не докінчує речень, нарешті схоплюється з койки й бігає по каюті.

— Ви питаєте, з якої галузі, мій пане? Все, що хочете! Вугілля, нафта, валонея, бавовна... Хром, шкіра й руда... Все, що хочете! Ви думаєте, промисловість — це не наука! Навіть більше, мій пане, це мистецтво! Ах, що я кажу — це надмистецтво!.. Ви рідко зустрічаєте геніїв у літературі, в малярстві, в музиці. Раз на столітті! Генії не народжуються гротесками, як гротески не народжуються геніями. Але я не про це. Я про те, що більшість — це сіра масса, середняк... У вас так поділяють селянство — незаможник, середняк, куркуль... Так розумійте ж, пане мій, що куркуль — це геній у мініатюрі, бо він зумів піднятися над селом, над середняками, над незаможниками...

В промисловості так само. Можна мати мільярд і бути нездарою, терпіти збитки й можна без копійки дістатися верховин мільярдерства... У мене пляни!.. Ми знайшли поклади хрому... Я вам покажу пляни, я турків не боюся — вони нездари й безпросвітні дурні, самі не знають, що в них під носом робиться... Я експлоатуватиму хромові поклади й стану мільйонером! Турки самі не вміють організувати свого господарства, ну що ж, ми не станемо їм допомагати, принаймні я, мені немає з того ніякого зиску... Я вам покажу пляни... .

Пан Світальський вихопив з чемоданчику засмальцьовані папірці, що в такій саме мірі були схожі на плян, як карнавал у Піцці на погром у Кишиневі, і знову щось став кричати над вухом у мене... Цифри сипалися з його запалених уст, як солодкий горох з пересохлого стручка.

— Так! — промимрив я, — промисловість — то велика річ...

— Це мистецтво! — підхопив пан Світальський, гублячи нитку пояснень. — Більше того, це — надмистецтво!..

Хмари низько нависли над хвилями, хвилі розкодилися й корпус нашої яхти скрипів і стогнав, то злітаючи вгору, то зпроквола спускаючись знову по крутому водяному горбу в улоговину поміж двох хвиль. Різкий і неприємний дощ колючими голками вдаряв мене в обличчя, я наставив комір пальта, насунув на очі кепку й зупинився коло штурвального колеса. Внизу шумувала запінена чорторія, заплітаючись

довгою косою, тяглася за кермою... Пронизливий вітер тріпав брезентову накривку штурвального колеса. Мене починало заколисувати. Я поспішив до каюти...

Пан Світалський спав тихим сном. Я щось подумав про нього. Можливо, що я подумав про нього — хижак, мародер або щось інше, він чомусь нагадував мені ворона на бойовищі... Я придивився до його обличчя, дійсно: ніс у нього був, як і в цього птаха, великий, міцний, трохи загострений донизу... Мені вже ввижалося грандіозне бойовисько й над ним кружляє пан Світалський, вишукує собі ласого шматочка... Від землі дхне запахом розкладу, душно... А може це в пана Світалського брудні шкарпетки... Коли б не дощ, можна було б одчинити ілюмінатор.

Я починаю дрімати й почуваю себе маленьким, в колісці... ніби хтось наспівує мені: лю - лі... лю - лі... Раптом я падаю, падаю, падаю... Прокидаюся від жахливого стусана. Яхта стоїть. Я нічого не розумію, відчуваю тільки, як від шлунку через харчопровід до роти мені плине щось їдке й противне... Пригадую, що від цього мені рекомендували чорну каву. Стрімголов лечу до салону... В цю мить яхта дає хід, я втрачаю рівновагу й падаю... падаю й бачу перед собою розгорнену книжку, розбираю руські літери... Підводжу голову й бачу симпатичне стареньке обличчя. Ну й везе ж мені!

— Ви руський?

— Ні, я не руський... — по-руському відповідає лідусь.

— Але ця книга... — дивуюсь я, натискаючи кнопку дзвоника.

— Це Бальзак...

На моєму випадковому співрозмовцеві строга військова уніформа. Ми легко зав'язуємо розмову. Стюард вносить каву в мініатюрних філіжанках. Ми п'ємо її обережними, малесенькими ковтками. Старого військового — він обіймає посаду інспектора якихось військових частин — зовсім не турбує ця нічна морська негода...

— Чого ми стояли тут?

— Це Чанак, — каже військовий.

— Дарданели? — схоплююся я. — Не може бути!

— Чого ж? — осміхається він. — Чи не думали ви, що з часів світової війни їх скасовано?

Дійсно, мої вигуки були не до речі. Що ж тут дивного? Дарданельська протока... Але мене тягне вийти на палубу глянути на первопричину «проблем»... Якуб-Кадрі-Бей іде зо мною. Темінь охоплює нас. Не видно нічого. Часом тільки промінь прожектора мацне по корпусові яхти, і ми знову поринаємо в темряву. Протока вирує, дощ сіється безперестанку. Я чую, як зідхає мій супутник... Так я й не бачив Дарданел. Тільки щось чорніло обабіч бортів. Я теж зідхнув... Очевидно, ми обоє зідхали з однієї причини — Дарданели. Якуб-Кадрі-Бей згадував Севр і Лозану, я думав про майбутнє своєї батьківщини... Свобода протоків — зброя в руках імперіялізму проти СРСР.

Здалеку майоріли Принцеві Острова. Ми наближались до Істанбулу. Після бурхливої ночі день видався теплий, подорожні з третьої класи висипали на

палубу, стояли обпершись об поренчата, свідали розклавши їжу на малесеньких килимках. Вахта готувала лебідку. Якуб-Кадрі-Бей попихував цигареткою, розповідав мені про себе. Він народився в Карсі, там таки вчився в російській школі, відтоді й мову знає. Російська література — його пристрасть. Він читав Горького, Толстого й Леоніда Андрєєва, знає чимало віршів Саші Чорного, але сучасної літератури не читає, бо не можна дістати... В тоні його голосу щирість сивої людини, він розповідає мені про свого сина й наводить бінокля на берег. Але берег ще далеко, сина не видно й наша розмова перескакує на іншу тему... Якуб-Кадрі-Бей читає мені лекцію про військово-торговельні взаємини Туреччини й України у минулому, розпитує про УСРР, знову наводить бінокля на берег і передає його мені, скрикнувши:

— Ондечки мій син!

І я бачу п'ятнадцятилітнього хлопчика в коротенькому пальтишку й широких штанцях, заправлених у панчохи. Хлопчик дивиться на яхту й махає своїм кепі.

До нас підходить пан Світальський і, заклавши руки й кишені свого чорного демісезону з облізлими оксамитним комірцем, також дивиться на берег. В нього стурбований, занепокоєний вигляд... Я пильно дивлюся на нього й починаю розуміти, що він ні в якому разі не шпиг. Шпиги не такі. В шпига піколи не буває розгубленого виразу обличчя... Пан Світальський почуває на собі мій погляд і одвертається, я теж одвертаюсь й шукаю чогось очима... Але мені нічого шукати, нікого шукати. Ніхто не прийде мене

зустрічати, з берега ніхто не махне мені привітно кепом.

Трап спущено. Якуб - Кадрі - Бей тепло прощається зо мною, запрошує до себе. За хвилину він уже на березі, обнімає сина... Я мовчки несуч свої важкі чемодани...

На березі пан Світальський підходить до мене й, простягаючи свою візитовку артку, щось бурмоче ніяковіючи... Я перепитую його й він, ще більше почервонівши, вказує поглядом на гамала, що несе його мініатюрний саквояжик...

Ага! Я розумію — йому нічим заплатити гамалові, а нести самому саквояжа незручно, він же польський промисловець, та й живе він далеко й немає на трамвай... Я даю йому ліру, він просить адресу, обіцяє занести борг сьогодні ж...

— Дуже вам вдячний... — шепоче він, а я дивлюсь поверх його голови, й бачу милу постать товариша Чуба. Він, вимахуючи в повітрі пачкою конвертів, поспішає до мене...

— Ми так і думали, що ви сьогодні приїдете... «Крим» відходить завтра... Ось вам листи...

Я беру в нього з руки жмут конвертів і перераховую:

— Три, чотири... шість... І всі з Харкова!

З М І С Т

	Стор.
Перші сторінки бльокноту	3
Сто кілометрів на годину	13
Ностальгія	21
Лола	28
Ніч 1002	40
Хаджі Ібрагім	49
Два арешти	56
Яхта «Аднан»	66